

ontsnapt. 'De overigen', aldus de samenvatting van de relazen van de dertig *romoesja's*,

'marcheerden onder Japanse bewaking naar Priok, waar ze aan boord van een schip werden gebracht . . . Tot dusver was hun behandeling, ofschoon niemand naar Batavia wilde, vrij goed geweest. Aan boord was de behandeling veel minder, o.m. slecht eten. Het schip bracht hen via Balikpapan naar Palau, vandaar naar Hollandia. Daarna werden ze naar Aitape¹ overgebracht. Hier moesten ze graafwerk doen op het vliegeterrein en aan de wegen. Ze . . . hebben veel te lijden gehad. Geen salaris, dagelijks niet meer dan een handvol rijst met wat gedroogde groenten. Acht-en-zestig zijn door ondervoeding, buikziekte of malaria omgekomen . . . Wie ziek was, kreeg geen eten. Wie niet hard genoeg werkte, werd met een zware knuppel afgeranseld. Zeven zijn er op die manier . . . doodgeslagen.² Ze hadden in het geheel geen kleren; wat ze van Java hadden meegenomen, was reeds lang versleten. Er waren aanvankelijk ook Papoea's aan het werk, doch die zijn weggelopen.'³

Er bestaat geen volledig overzicht van de plaatsen waar *romoesja's* van Java naar toe zijn gebracht. Een vermoedelijk uit eind september '45 daterende Japanse opgave over de periode juni '43-juli '45 (het wegzenden is al vóór juni '43 begonnen!)⁴ vermeldt dat er 200 naar Frans-Indo-China zijn gezonden, 56 400 naar de Grote Oost, 48 700 naar Nederlands- en 31 700 naar Brits-Borneo, 120 000 naar Sumatra, 31 000 naar Singapore en Malakka⁵ en 6 100 naar Thailand. Dit geeft een totaal van 294 100⁶ en dat totaal is te laag: er zijn ook *romoesja's* naar Japan en Hongkong getransporteerd⁷ en van de na Japans capitulatie in Thailand aangetroffen ca. 4 000 *romoesja's* werd aangenomen dat zij de overlevenden waren van groepen die tezamen op zijn minst 10 000 Javanen hadden geteld. Dat was een schatting die een Nederlands officier in september '45 in Bangkok maakte, en hij voegde er waarschuwend aan toe dat uit gedetailleerde gegevens van enkele kleinere van die groepen gebleken was, dat zich

¹ in Australisch Nieuw-Guinea ² Bij Singapore hebben zich gevallen voorgedaan waarbij *romoesja's* bij wijze van straf levend begraven werden of in een mat gewikkeld die in brand gestoken werd. ³ Brief, 26 april 1944, van de *Nica*-Nieuw-Guinea aan de Nederl.-Indische autoriteiten te Melbourne (ARA, MK, M 102, N.I., 1-4). ⁴ Tekst: IC, 5 709. ⁵ Er zijn door de Japanners op Java ook jonge vrouwen aangevraagd aan wie gezegd was dat zij in Singapore verpleegster zouden worden — in werkelijkheid werden zij daar in bordelen geplaatst. ⁶ Brief, 21 sept. 1945, van J. S. Krom (IC, 5 228). ⁷ Bovendien heeft Bali ca. 7 000 *romoesja's* moeten leveren (van wie ca. 6 000 omkwamen) en Lombok ca. 4 000 (hoevelen van hen zijn omgekomen, is niet bekend).